

De kracht der Nahuales: Indiaanse strijdwijzen in Mesoamerika

M.E.R.G.N. Jansen

Voordat hij zijn dorp verliet om zich aan het hoofd van zijn troepen te stellen, toonde de bevelhebber Tecum Umam zijn kracht en dapperheid: met vleugels aan zijn armen vloog hij door de lucht, veren bedekten zijn armen en benen ... Zowel op zijn borst als op zijn voorhoofd schitterde een grote edelsteen als een spiegel, een derde had hij op zijn rug ... Deze hoofdman vloog als een adelaar, hij was een groot edelman met magische krachten ... Toen de Spanjaarden drie maanden in Palahunoh werden opgehouden, omdat zij niet door de sterke Indiaanse verdediging konden breken, verscheen er een Indiaanse hoofdman, die zich veranderde in een adelaar, met drieduizend Indianen om met de Spanjaarden te strijden ... Hij wilde de Spaanse bevelhebber Pedro de Alvarado, bijgenaamd Tonatiuh (Zon), doden, maar kon zijn voornemen niet uitvoeren omdat een schone maagd Alvarado verdedigde: zodra de Indiaanse aanvallers deze maagd zagen, vielen zij ter aarde en konden zich niet meer oprichten. Vervolgens kwamen vele vogels zonder poten de maagd omringen en verdedigen: ze maakten de Indiaanse aanvallers blind.

Toen bleek dat zij noch Tonatiuh noch de maagd konden doden, trokken de Indianen zich terug en stuurden een andere hoofdman, die zich kon veranderen in bliksem, en deze verscheen aan de Spanjaarden als bliksem, met het oogmerk om de Spaanse bevelhebber te doden. Maar toen hij daar aankwam, zag hij een duif, buitengewoon blank, die boven alle Spanjaarden zweefde en hen verdedigde ... en ook hij werd verblind en viel ter aarde zonder weer op te kunnen staan ...

Vervolgens ging Pedro de Alvarado met zijn mannen tot de aanval over; zij doodden drieduizend Indianen en bonden en martelden de overlevenden om te weten te komen waar ze hun goud bewaarden. De Indianen smeekten hun hen niet meer te martelen en zeiden dat ze veel goud, zilver, edelstenen en jade hadden, die toebehoorden aan de hoofdmannen Nehaib Izquin, Nehaib, die zich konden veranderen in adelaars en jaguars.

De Spanjaarden begonnen een veldslag tegen de hoofdman Tecum, met zijn tienduizend krijgers ... Gedurende drie uur doodden de Spanjaarden vele Indianen, zonder dat er één Spanjaard sneuvelde ... Toen steeg de hoofdman Tecum op in de lucht en veranderde zich in een adelaar: zijn lichaam was bedekt met echte veren – geen kunstmatige – en hij had vleugels, die uit zijn lichaam gegroeid waren ... Met zijn magische lans, niet van metaal maar van glanzende steen gemaakt, sloeg hij het hoofd af van het paard van de Spaanse overste (Alvarado). Daarna ver-

hief hij zich hoog om ook de berijder te doden, maar deze wachtte hem op met zijn lans en spieste Tecum Umam daarop ... Alvarado zag dat de Indiaanse edelman bedekt was met een tooi van fraaie quetzal-veren, en zei tot zijn soldaten dat hij nog nooit zo'n bijzondere en edele Indiaan, met zulke mooie quetzal-veren had gezien, niet in Mexico, niet in Tlaxcala en in geen van de steden die hij had veroverd. Daarom gaf hij het bevel om die stad (waar de slag en de dood van Tecum Umam hadden plaats gevonden) Quetzaltenango te noemen. De overige Indianen, ziende dat de Spanjaarden hun hoofdman hadden gedood, sloegen allemaal op de vlucht ...

Toen de Spanjaarden in 1519 begonnen met de verovering (*conquista*) en kolonisatie van Midden-Amerika, troffen zij daar een hoogontwikkelde Indiaanse beschaving aan. Er leefden en leven ook nu nog tientallen Indiaanse volkeren, die zeer verschillende talen spreken, zoals de Azteken (thans Nahuas genoemd) in Centraal-Mexico, de Mixteken en Zapoteken in de deelstaat Oaxaca, en diverse Maya-volkeren: de Maya's van Yucatán, de Tzotziles en Tzeltales van Chiapas, de Quichés, Cakchiqueles en Kekchi's van Guatemala. In dit laatste land vormen de Indianen de numerieke meerderheid; in Mexico wordt het aantal sprekers van een Indiaanse taal geschat op 10 à 15 procent van de totale bevolking, nog steeds een talrijke groep met een belangrijke culturele invloed, wel aangeduid als het diepe Mexico (*el México profundo*). Afgezien van interessante regionale variaties, is de Indiaanse cultuur van de genoemde landen als één samenhangende traditie te bestempelen. Deze cultuurregio, die een groot deel van Mexico, geheel Guatemala en Belize, met aangrenzende stukken van Honduras en El Salvador, omvat, wordt door onderzoekers Mesoamerika genoemd.

De militaire geschiedenis van de regio is nauw verbonden met het proces van staatsvorming na de prehistorische omschakeling (qua voedsleconomie en levenswijze) van kleine, egalitaire familiegroepen, die een nomadisch bestaan leidden en leefden van jagen en verzamelen, naar grotere, gevestigde en steeds meer hiërarchisch georganiseerde gemeenschappen, die leefden van de landbouw (onder meer mais, bonen, courgettes) en begonnen met de aanleg van stedelijke centra (monumentale bouwwerken, kunstwerken in specifieke stijlen, irrigatiewerken, handel over lange afstanden). Deze omschakeling, die duizenden jaren heeft geduurd, was rond 1000 v.Chr. verregaand voltooid. De eerste Mesoamerikaanse stedenbouwende beschaving die toen ontstond, was die van de Olmeken (1200–600 v.Chr.).

De veel latere culturen van de Azteken, de Maya's en anderen, die de Spanjaarden in 1519 aantroffen, hadden dus al een complexe ontwikkeling van zo'n 2,5 duizend jaar achter zich. Onze

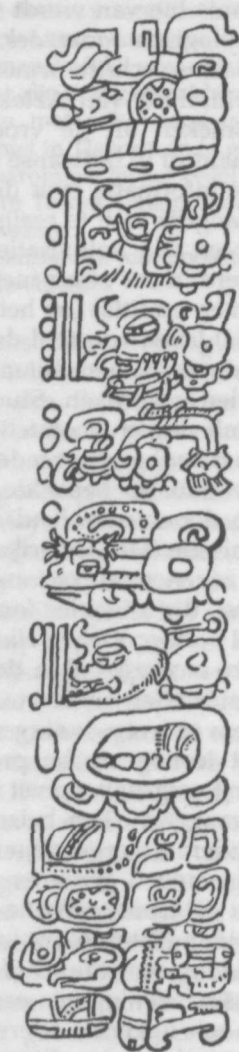
kennis hiervan wordt in eerste instantie bepaald door het archeologisch onderzoek. Bovendien bestonden er verschillende inheemse schriftvormen, waarvan de Maya-hiërogliefen en het beeldschrift van Azteken en Mixteken de bekendste zijn. De kronieken uit de vroeg koloniale tijd – geschreven in het Spaans of in Indiaanse talen met Spaans alfabet – geven uitvoerige informatie over de situatie kort voor de *conquista*. Het is belangrijk zich te realiseren dat de Indiaanse cultuur door het proces van kolonisatie wel sterk is aangetast en getransformeerd, maar zeker niet totaal is vernietigd. Vele oude gebruiken en tradities (op het gebied van technologie, organisatie, religie) leven voort, al dan niet verbonden met uit Europa geïntroduceerde elementen, en veel Indiaanse talen worden tot op heden gesproken. Studie van de hedendaagse Indiaanse samenleving en voorstellingswereld is dan ook een vereiste voor een beter begrip van de historische gegevens.

Van oudsher bepaalde het afwisselende en door vele bergruggen doorsneden landschap een gefragmenteerde politieke organisatie: Mesoamerika was verdeeld in vele kleine stadstaten, de zogenoemde *cacicazgos*, bestuurd door erfelijke vorsten (*caciques*), die allianties (onder meer door huwelijk) vormden dan wel oorlogen tegen elkaar voerden. Duidelijk te herkennen zijn deze *cacicazgos* al in de klassieke tijd (300–900 n.Chr.). In hun hoofdsteden vinden we onder meer monumenten die oorlogen tegen en overwinningen op buurstaten registreren.

Het iconografische programma dat de heerschappij van de vorst vergezelt, omvat vaak verwijzingen naar gemaakte krijsgesvangenen. Een belangrijk krijger placht de namen van bijzondere krijsgesvangenen te memoreren door de titel: 'Hij die X gevangen genomen heeft' te voeren. Een vroeg voorbeeld van dit iconografische programma is de Plaque van Leiden (Leiden Plate) (thans in het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden), een jade schijf uit het Maya-gebied, met een fijne ingekaste tekening van een vorst die bij zijn troonsbestijging staat op een liggende overwonnen tegenstander. De hiëroglifische inscriptie op de achterzijde luidt:

'Er waren 8 *baktun* [8 × 400 Maya-jaren], 14 *katun* [14 × 20 Maya-jaren], 3 *tun* [3 Maya-jaren], 1 *uinal* [1 × 20 dagen] en 12 *kin* [12 dagen] verstreken sinds de begindag van de jaarrekening [gesteld op 3113 v.Chr.].

Het was de dag 1 Eb [= 17 september 320 n.Chr.], onder de heerschappij van de Vijfde van de Negen Goden van de Nacht, het begin van de maand Yaxkin. Toen nam Maan-Vogel, Heer met magische kracht, plaats op de troon in de stad Hemel-Bundel.'

Leiden Plate, voor- en achterzijde: de vorst staat bij zijn troonsbestijging op een krijgsgevangene.

Een tweede voorbeeld is de Lintel 8 uit Yaxchilan, een reliëf dat beroemd is vanwege de cruciale rol die het speelde in de geschiedenis van de ontcijfering van het Maya-schrift. We zien de vorst Vogel-Jaguar – met een grote speer in de rechterhand en een buigzaam schild afhangend van zijn linkerarm – samen met een vazal – twee ontwapende tegenstanders bij het haar grijpen: een duidelijk teken van onderwerping. De hiëroglifi-

sche inscriptie vermeldt de datum (755 n.Chr.) en geeft de namen en titels van de afgebeelde personages.

Lintel 8 van Yaxchilan: Vogel-Jaguar en een vazal maken twee gevangenen, wier naam-hiërogliefen op hun dijbeen zijn gezet en ook in de inscripties voorkomen. De datum is (9.16.4.1.1.) 7 imix, 14e dag van de maand Tzec, omgerekend als 9 mei 755 n.Chr.

De in de laatste twintig jaar gerealiseerde ontcijfering van een belangrijk deel van het Maya-hiërogliefenschrift heeft geleid tot een radicale breuk met de vroegere voorstelling van deze cultuur als een van 'wijze en vreedzame priester-astronomen'. De inscripties documenteren een eindeloze oorlogvoering tussen de verschillende stadstaten, die zonder succes om een regionale hegemonie streden, met alle geweld en wreedheden van dien.

Een ander belangrijk voor-koloniaal historisch corpus, de Mixteekse beeldhandschriften (*codices*), heeft betrekking op de laatste vijf eeuwen voor de Spaanse verovering, en geeft hetzelfde, ietwat eentonige beeld: genealogieën, huwelijken, allianties en onderlinge oorlogen van de heersers over de reeks kleine vorstendommen waarin het Mixteekse gebied verdeeld was.

Het is opvallend dat alleen in de Centrale Hoogvlakte (de *Altiplano* van Mexico) centra van imperiale expansie ontstonden:

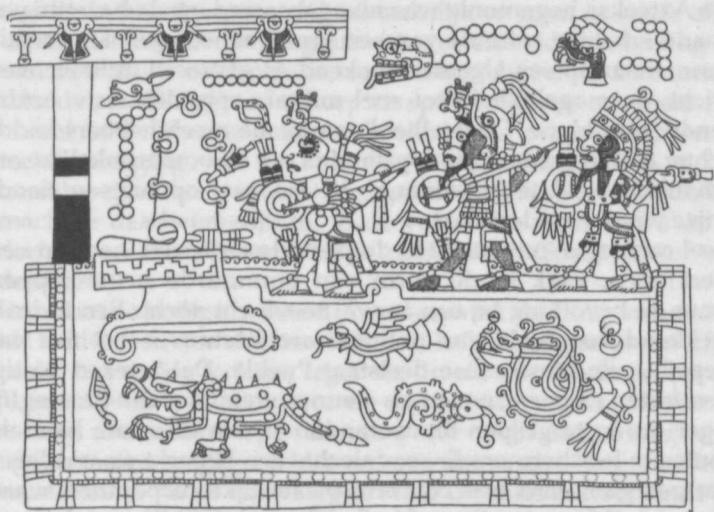
drie opeenvolgende grote rijken, die door allianties en veroveringen kleinere *cacicazgos* opslokten en er zo in slaagden een groot deel van Mesoamerika aan zich schatplichtig te maken waaronder:

1. het rijk van Teotihuacan in de vroege klassieke tijd (ca. 300–600 n. Chr.),
2. het rijk van de Tolteken, met de hoofdstad Tula, in de vroege 'post-klassieke tijd' (ca. 900–1200 n. Chr.),
3. het rijk van de Azteken, met de hoofdstad Tenochtitlan, het huidige Mexico-Stad, in de late 'post-klassieke tijd' (1428–1521 n. Chr.).

De ondergang van deze rijken – in het geval van Teotihuacan en Tula nog een onvoldoende verklaard proces – werd stevast begeleid door een periode van conflicten, woelingen en volksverhuizingen. Na de Spaanse verovering, nam het koloniale onderkoninkrijk Nieuw-Spanje' de plaats van het Azteekse rijk in en behield Mexico als hoofdstad, een situatie die na de onafhankelijkheid van Mexico (1821) bleef voortduren en die nog steeds niet is veranderd.

De factoren die bepaalden dat deze ontwikkeling van imperiale centra zich wel voordeed op de *altiplano* en elders niet, zijn nog onvoldoende bestudeerd. Mogelijk speelde het centraal op de *altiplano* gelegen meer een cruciale rol: in een cultuur die geen wiel en geen lastdieren kende, was transport over water een belangrijke factor die de economische integratie van de rond het meer gelegen steden mogelijk maakte.

Het ontstaan van deze rijken had grote gevolgen voor heel Mesoamerika, ook buiten de grenzen van het eigen tribuutgebied. Zo lijkt Teotihuacan bij de Maya's – met wie het een intensieve ruilhandel van obsidiaan voor cacao, quetzal-veren en andere tropische produkten (allemaal elitegoederen) onderhield – een nieuw soort oorlogvoering te hebben geïntroduceerd, die gekenmerkt wordt door het voorkomen van de *atlatl*, het 'slingerhout' (plankje met weerhaak) waarmee werpspiesen met grote kracht konden worden weggeslingerd. Dankzij dit wapen kreeg de Mesoamerikaanse soldaat een grote offensieve kracht. Mixteekse beeldhandschriften documenteren de invloed van de Tolteken: met hen verbond zich de vorst 8 Hert Jaguar-klauw (1063–1115 n. Chr.), die zo een eigen kortstondig tribuutrijk tot stand wist te brengen, dat een belangrijk deel van het Mixteekse gebied omvatte en waarop latere vorsten zich nog beriepen als basis voor hun legitimiteit tot lang nadat dat rijk weer uiteengevallen was in een veelheid van onafhankelijke *cacicazgos*.

Codex Nuttall, blz. 75: verovering van een eiland door de Mixteekse vorst Heer 8 Hert 'Jaguarklaww' (midden) met zijn Tolteekse bondgenoot, Heer 4 Jaguar (rechts), achter hem in dezelfde kano, uithalend met zijn atlatl (1098 n.Chr.).

Het beste beeld van de structuur van de genoemde imperia krijgen we uit de omvangrijke informatie die we hebben over de Azteekse cultuur, mede door de gedetailleerde beschrijvingen van de Spaanse *conquistadores* en monniken. De Azteken hadden in korte tijd, tussen 1428 en 1519, hun rijk opgebouwd, door een agressieve veroveringspolitiek, een goed georganiseerd leger en een algemeen krijgsethos. De aanleiding voor een veroveringsexpeditie was nogal eens de wens om bepaalde hulpbronnen en handelswegen te beheersen: kooplieden gingen voor de beoogde militaire expansie uit en als zij door lokale *caciques* werden gemolesteerd, dan was dit voor het Azteekse centrale regime een reden tot krachtdadig ingrijpen.

Het centrale element in de staatsvorming was de verplichting tot tribuut (in goederen) die aan de veroverde gebieden werd opgelegd. De onderworpen *caciques* werden veelal in hun lokale machtspositie gehandhaafd, als een soort *indirect rule* – een politiek die later, zij het in gewijzigde omstandigheden, ook de Spanjaarden en zelfs de republikeinse regeringen hebben gevoerd. Azteekse tribuutlijsten (zoals de Codex Mendoza) werden door de Spanjaarden als voorbeeld genomen voor hun eigen belastingstelsel. Dit betekende voor de bevolking dat zij zowel aan hun eigen *cacique* als aan de Azteekse vorst (later de Spaanse en republikeinse overheden) belasting dienden te betalen.

De Azteekse hegemonie was niet gebaseerd op de bezetting en daadwerkelijke controle van een groot, aaneengesloten territorium, maar op een algemeen bekend en gevreesd militair overwicht, de mogelijkheid tot snel militair optreden en voortdurende intimidatie. De veelheid aan lokale machthebbers leidde echter toch regelmatig tot opstanden om de oorspronkelijke onafhankelijkheid te herwinnen, die stevast op nietsontziende wijze werden onderdrukt.

Veel *cacicazgos*, met name in de post-klassieke tijd, hadden versterkingen, vaak in de vorm van ommuurde heuveltoppen, waar de bevolking bij een aanval toevlucht zocht. Een indrukwekkend voorbeeld van militaire architectuur is het fort van Tepeji in de Mexicaanse deelstaat Puebla. De Azteken vestigden forten en garnizoenen als steunpunten voor een beweeglijk leger om in te grijpen bij opstanden en om de vitale handelsroutes te beschermen. Er was slechts een beperkt staand leger, dat georganiseerd was conform plaatselijke corporaties, waarbij het in Mesoamerika gebruikelijke twintigtallige stelsel een belangrijke rol speelde. Zo bestond Tenochtitlan zelf uit 20 'wijken' (*calpolli*): als deze elk 400 krijgers leverden, ontstond de eenheid van 8000 man (*xiquipilli*), vergelijkbaar met een Romeins legioen. In sommige grote oorlogen telde het Azteekse leger, volgens latere kroniekschrijvers, wel 25 *xiquipilli*'s, dus 200.000 man. In de praktijk werd vaak in kleinere eenheden geopereerd. Een logische basiseenheid was die van 20 man (*cempoalli*), een groepje van jongere krijgers onder leiding van een of meer ervaren krijgers, die al aan verscheidene veldtochten hadden meegedaan en verscheidene gevangenen hadden weten te maken.

De krijgers waren sinds hun 15e jaar geschoold in het 'jongemannenhuis' (*telpochcalli*) en ingedeeld in rangen conform hun ervaring en prestaties (veelal uitgedrukt in aantallen krijgsgevangenen). De rangen werden onderscheiden met speciale kleding en attributen. De hoogste leiding was in handen van de edelen van het rijk, vaak verwant aan de regerende vorst (*huey tlatoani*, 'grote spreker'), die *qualitate qua* hoofd van alle troepen was. Een van de meest vooraanstaande edelen, de rechterhand van de vorst, was de *cihuacoatl*, de 'vrouw-slang', een titel die identiek is aan de naam van een doodsgodin. De historische *cihuacoatl* Tlacaclael, speelde in de 15e eeuw een cruciale rol in de imperiale expansie en wordt wel als de architect van het Azteekse rijk beschouwd.

Op zoek naar de Mesoamerikaanse visie op oorlogvoering, vinden we in de Indiaanse beschrijvingen van de Spaanse verovering interessante eigen elementen, die contrasteren met de Europese berichtgeving. De verslagen van Spaanse *conquistado-*

res zijn in het algemeen militair-zakelijk en gaan in op de afgelegde afstanden, de geografische gesteldheid, aanleiding en verloop van de confrontatie, aantallen doden en andere technische details. Religieuze concepten spelen wel een rol, maar dan vooral in de theorie – bijvoorbeeld bij de propaganda en de rechtvaardiging van de koloniale oorlog. Slechts een enkele maal, in gevallen van crisis en grote nood, grijpen goddelijke machten daadwerkelijk in, in de vorm van visioenen over de deelname van de Maagd Maria of Santiago (Sint Jacobus) aan de strijd.

Deze laatste heilige behoorde overigens tot de kampioenen van het middeleeuwse christendom die, krijgshaftig te paard afgebeeld, ten strijde trokken tegen de draak, een fabelmonster dat fungeerde als symbool voor de mysterieuze oerkracht van de natuur, die onderworpen moest worden aan de menselijke intelligentie, en gelijkgesteld werd aan Satan (de slang uit Genesis, de draak uit de Apocalyps). Waar de christenen al sinds Julianus de Afvallige hun diverse historische tegenstanders zagen als belichamingen van de duivel, werden zulke drakendodende heiligen tot emblemen van de legitimatie van het geweld tegen deze vijanden. Santiago – wiens 'nationaal' heiligdom in Compostela tot op heden een buitengewoon belangrijk bedevaartsoord is – had zich zo al ontwikkeld tot de inspirator van de *reconquista*, de 'herovering' van het Spaanse land op de Arabieren, afgesloten met de inname van Granada in 1492, en werd nu, met de reizen van Columbus, begonnen in datzelfde jaar (1492), de geestelijke leider van de daarop aansluitende *conquista*, de 'verovering' van Amerika. Van *Matamoros*, 'Moredoder', werd hij tot *Mataindios*, 'Indianendoder'.

Het spirituele aspect aan Europese zijde ontbrak dus niet, maar het is in de Indiaanse bronnen veel prominenter aanwezig. Het citaat waarmee we openden, komt uit de *Títulos de la Casa Ixquin-Nehaib*, een Quiché-document uit Guatemala, en geeft een Indiaanse visie weer op de veroveringstocht van Pedro de Alvarado in 1524. Over dezelfde tocht is ook door de genoemde *conquistador* zelf in brieven verslag uitgebracht. Waar Alvarado de Quichés zonder interesse voor culturele details onpersoonlijk en ongedifferentieerd afschildert als een bende vijanden, die hem overvalt en die hij met zijn ruitery terugdrijft en verslaat, vermeldt het Quiché-verhaal de titels en rangen van de krijgers die aan het verzet deelnamen, hun standaarden en uitrusting, alsmede de magische krachten van de leidende krijgers, met name van de opperbevelhebber, de 'Heer van de Vlaggen en Trommen', Tecum Umam. Deze krachten bestaan uit het vermogen zich te veranderen in een adelaar of een bliksem.

Hier treffen we een belangrijke en tot op heden levende Meso-amerikaanse voorstelling aan: de mens heeft één of meer 'nevenwezens', waarin hij zich kan veranderen – specifieke dieren of als dier geclassificeerde natuurverschijnselen (zoals de adelaar, jaguar, wervelwind of bliksem) die zijn kracht en karakter bepalen en waarmee hij lotsverbonden is: als het dier in kwestie gewond wordt of omkomt, wordt ook de mens ziek en sterft. Het Azteekse woord voor nevenwezen is *nahualli* en een persoon die zo'n band met een nevenwezen heeft, is een *nahuallê*. Beide termen zijn in het Spaans samengevloeid in het leenwoord *nahual* (meervoud: *nahuales*). Bij de verandering in een dier gaat het in het algemeen niet om een fysieke transformatie, maar om een sterke droomervaring. Deze mysterieuze band kan door spirituele specialisten (de oude priesters en vorsten, de huidige traditionele genezers), al dan niet met behulp van vasten, zelfkastijding en hallucinogene middelen (bepaalde zalven, paddestoelen, kruiden en zaden), worden opgeroepen en gebruikt als een middel om een staat van trance of visioen te bereiken, waarin de mens 'in de geest' kan reizen en kan communiceren met de goden en de gestorven voorouders.

De *nahual*-afbeelding valt samen met een metaforische aanduiding van het krachtige karakter van de krijger. De Azteken kenden twee krijgsorden die zij vernoemden naar de bij uitstek met dapperheid en kracht geassocieerde *nahual*-dieren, namelijk de 'Adelaars' en de 'Jaguars'. In de kledij en tooi van deze krijgers waren echte jaguarvellen en adelaarsveren verwerkt. Ook met andere roofdieren en vogels konden de strijders zich identificeren. Overwonnen volkeren dienden deze militaire uitrusting en eretekenen als tribuut te leveren.

Het *nahualisme* is ouder dan het proces van staatsvorming en gaat waarschijnlijk terug tot de tijd van de jagers en verzamelaars. De verbinding tussen mens en dier is al duidelijk gedocumenteerd in de Olmeekse iconografie (ca. 1000 v.Chr.): op de reliëfs en in de sculpturen (zoals de beroemde grote stenen hoofden) van Olmeekse sites als San Lorenzo of La Venta zijn de vorsten en hoogwaardigheidsbekleders vereeuwigd met duidelijk dierlijke trekken, vooral die van de jaguar, het symbool voor kracht, dapperheid en vorstelijke waardigheid. In een grot bij Juxtlahuaca is een fresco uit deze periode gevonden dat een man voorstelt, gezeten op een troon in de vorm van een grote jaguarkop en uitgedost als een vogel – waarschijnlijk op te vatten als een *nahual*-manifestatie, net als in de beschrijving van Tecum Umam. In de fresco's van de klassieke metropool Teotihuacan komen al gewapende jaguars en quetzal-vogels voor, die waarschijnlijk dappere en nobele krijgers representeren.

Veel informatie over het *nahualisme* is te vinden in het inquisitie-tractaat van Hernán Ruiz de Alarcón uit 1629 over de voortlevende traditionele religie van de Nahuas in de deelstaat Guerrero gedurende de koloniale tijd. Hij karakteriseert in het nahuatl (de Azteekse taal) en het Spaans deze extase als *amo nezzo amo nitlapallo, sin sangre, ni color (insensible)*, oftewel 'zonder bloed, zonder kleur, dat is: niet-zintuiglijk'. Dit levensgevoel is verwoord door de beroemde, enkele jaren geleden overleden Mazateekse genezeres María Sabina (in Estrada, 1977):

Ik ben het die spreekt met God en Benito Juárez,
ik ben een wijze vrouw, sinds de moederschoot,
vrouw van de wind, van het water, van de wegen,
bekend in de hemel, genezeres.
Ik eet de hallucinogene paddestoelen en zie God.
Ik zie Hem opgroeien uit de aarde.
Hij groeit en groeit als een boom, als een berg ...

Ik ben een vrouw die de blik naar binnen richt,
vrouw van licht, vrouw dag, vrouw donder ...

Ik kan zwemmen in het overweldigende,
ik kan zwemmen in alle vormen ...

Het *nahual*-complex lijkt in menig opzicht op de door Ginzburg op zo fascinerende wijze geanalyseerde voorstellingen rond de *Benandanti* in het Noord-Italië van de 16e eeuw: mannen en vrouwen, geboren 'met de helm op', die 'in de geest' en vaak in de vorm van een dier, op weg gingen en nachtelijke gevechten leverden tegen demonische wezens die de oogst en de gemeenschap bedreigden. Ook in Mesoamerika, waar deze voorstellingen nog steeds zeer levend zijn, beschermen de *nahuales* de gemeenschap. Het zijn de nevenwezens die, aan het einde van de droge tijd, het water uit bronnen en beken halen en bijeenbrengen zodat het opnieuw kan gaan regenen, en die optreden als bewakers van de dorpsgrenzen: regenstormen en bliksems bestrijden een oprukkende vijand.

Logischerwijze kunnen de *nahuales* een rol spelen bij het uitvechten van conflicten. Zo vertelde een Mixteekse traditionele genezeres me dat zij een coyote als nevenwezen had en dat een kennis van haar, een man die de wervelwind als nevenwezen had, het niet wilde geloven, maar zei dat als zij zich echt in een coyote veranderde en zijn kalkoenen zou stelen, hij haar huis zou verwoesten. En zo geschiedde:

ik ging bij hem kalkoenen halen ('s nachts als coyote), elke nacht één kalkoen: twee doodde ik er en at ik op. En hij zag in

dat mijn nevenwezen echt een coyote is. Toen kwam hij, in de vorm van een grote regenslang, een wervelwind, en verwoestte mijn huis – drie jaar later.

Het is in deze termen dat in de *Títulos de la Casa Ixquin-Nehaib* de strijd tussen Quichés en Spanjaarden wordt beschreven. Voor de daadwerkelijke veldslag vertoont Tecum Umam zich in de gedaante van zijn *nahual*, de adelaar, en vervolgens doen twee hoofdmannen pogingen om middels hun *nahual* – respectievelijk een adelaar en een bliksem – de Spanjaarden te doden. Deze laatsten hebben echter machtige beschermgeesten, namelijk de Maagd (Maria) en 'vogels zonder poten' (waarschijnlijk: engelen), die de aanvallers verblinden en ter aarde werpen. Het valt aan te nemen dat dit beeld ontstaan is na de op de verovering volgende kerstening, waarbij de katholieke ideeën met betrekking tot goddelijke bescherming zijn geïncorporeerd in het Indiaanse *nahualisme*.

De confrontatie tussen geestelijke krachten werd gevolgd door de echte veldslag, waarbij Tecum Umam, die zich opnieuw veranderde in een adelaar en er in slaagde het paard van Alvarado te doden, omkwam. De dood van hun leider, was het sein voor de Indianen om de strijd op te geven en te vluchten.

Dit is een ander kenmerk van de Mesoamerikaanse oorlogvoering: als de met magische kracht begiftigde aanvoerder, meestal een charismatisch vorst of edelman, sneuvelt of gevangen genomen wordt – en daarmee de spirituele kracht is weggenomen – heeft het geen zin meer om de strijd voort te zetten. De studie van archeologische resten van de klassieke Maya-steden in relatie tot de ontcijfering van de hiëroglifische inscripties heeft verscheidene gevallen aan het licht gebracht waarbij de culturele terugval van de stad overeenkomt met een militaire nederlaag en de gevangenneming van de vorst.

Met de dood van de Quiché-vorst is het verhaal overigens niet afgelopen: Tecum Umam bleek onsterfelijk en zijn volk bleef zich bewust van zijn goddelijke krachten, ook gedurende de koloniale overheersing. Net als de door de Spanjaarden gedode Azteekse vorst Moctezuma, werd Tecum Umam in het volksgeloof tot een Aardgeest ('Mundo' in het Spaans), die vanuit zijn ondergronds rijk de natuurlijke cyclus controleert en over zijn volk blijft waken. Hij is vereenzelvigd met de Heer van de Berg, onder wiens gezag de *nahual*-dieren leven in een grote vochtige grot.

Het verhaal van Tecum Umam is niet uniek. In de historische bronnen vinden we meer episodien die de spirituele kracht van de leiders en de religieuze dimensie van de oorlogvoering illustreren. Bekend zijn de vele voortekenen en orakels die de in-

val van de Spanjaarden aankondigden en begeleidden. Bij een veldslag tegen de Spanjaarden in Mexico-Tenochtitlan, de Azteekse hoofdstad, stonden bijvoorbeeld verschillende edelen van het rijk boven op de tempelpiramide van de stamgod Huitzilopochtli, waar zij de *naualtezcatl* raadpleegden, de magische waarzeg-spiegel. Na het opzeggen van de geëigende spreuken werd de spiegel donker; alleen een klein stukje bleef licht, waarin enkele mensen uit het gewone volk zichtbaar waren. Dit was een teken dat de macht van het Azteekse rijk verloren zou gaan.

De Spaanse *conquistadores* zelf hadden een magisch aureool, vanwege de vreemde dieren (paarden) waarop ze reden en de angstwekkende vuurwapens die zij gebruikten. Hun komst van overzee maakte retrospectief zelfs een associatie mogelijk met een bijzonder belangrijke, deels religieuze deels historische figuur: Quetzalcoatl, de 'Gevederde Slang' – een metafoor voor 'wervelwind'. Quetzalcoatl was de Windgod, de Cultuurbrenner, en tevens een priester-vorst in het rijk der Tolteken, de grote beschaving die aan de Azteken voorafging. Ooit had hij zijn rijk moeten opgeven en was weggetrokken in de richting van de Golfkust. Het syncretistisch denken van kort na de verovering stimuleerde het idee dat de Azteken zijn wederkomst vandaar verwacht en de gelande Spanjaarden met deze god geïdentificeerd hadden en dat daarom Moctezuma aan hun aanvoerder, Hernán Cortés, zijn rijk had overgedragen. Dit alles diende als een verklaring achteraf van de *conquista*.

Nog steeds beweren sommige auteurs dat deze en andere concepten de beslissende factor waren bij het snelle militaire succes van de *conquistadores*. Daarbij volgen zij de romantische fictie van de Indianen als 'edele wilden' die zich geheel lieten leiden door religieuze angsten. Natuurlijk speelden geloofsovertuigingen bij beide partijen een rol, maar die zijn niet te verabsoluteren tot de allesbepalende factoren.

Werkelijk beslissend in de confrontatie was het grote verschil in militaire technologie: waar de Mesoamerikaanse volkeren gebruik maakten van houten, met lavaglas ingelegde spiesen en knotsen, zich beschermden met dikke katoenen hemden en houten of rieten schilden en alles te voet deden omdat ze geen wiel kenden en ook geen lastdieren hadden, beschikten de Spanjaarden over metalen wapens en wapenrusting, over vuurwapens, waarvan vooral de kanonnen enorm destructief waren, en over cavalerie. Dit betekende een radicaal kwalitatief onderscheid in slagkracht, dat de Indianen, ondanks hun enorme numerieke meerderheid, uiteindelijk kansloos maakte. De nadruk in de inheemse bronnen op het spirituele element is dan ook ten dele geboren uit frustratie over de feitelijke on-

macht op het slagveld. Daarnaast krijgt ook in de inheemse historiografie het verschil in militaire technologie een prominente vermelding, zoals in de beeldkroniek *Lienzo van Tlaxcala* of in de illustraties van het werk van Sahagún: in tal van scènes uit de *conquista* spelen de Spaanse paarden en kanonnen een beslissende rol.

Vastgesteld kan worden dat, net zoals het christelijke Westen zijn oorlogen vaak voorstelde als kruistochten van rechtvaardiging (immers 'God is met ons') tegen *empires of evil*, ook de Mesoamerikaanse volkeren de krijgshandeling naar een kosmisch plan plachten te tillen.

Voor de slag werden de kampioenen uitvoerig uitgedost en werd hun *nahual*-macht, respectievelijk hun wijding aan bepaalde godheden, expliciet gemaakt door lichaamsbeschildering, tooi en wapenrusting. Belangrijke historische personages worden dan ook op monumenten of in beeldhandschriften afgebeeld met verwijzingen naar de *nahual*-dieren in hun hoofdtooi of kleding. Bovendien komen deze *nahual*-dieren veel voor in persoonsnamen van vorsten en belangrijke krijgers. De Maya's hadden een speciale hiëroglief voor de *nahual*: een menselijk gelaat dat ten dele bedekt is met een jaguarvel. Dit teken voor *way-ahau*, 'nahual-vorst' of 'heer met magische krachten' komt al voor in de inscriptie op de het 'Tablet van Leiden'.

Zo wordt de belangrijke Mixteekse vorst Heer 8 Hert Jaguarklauw afgebeeld met de een jaguarkop als helm. Kennelijk was zijn *nahual*-dier de jaguar, die ook in zijn persoonsnaam voorkomt (het eerste deel van zijn naam - 8 Hert - is zijn kalendernaam, die verwijst naar de dag waarop hij geboren is). Daarnaast heeft hij de gezichtsbeschildering van de god Quetzalcoatl, de Gevederde Slang. Quetzalcoatl is de wervelwind, en kan als zodanig de *nahual* zijn van een machtig man. Tot op heden is de Gevederde Slang (door de Mixteken *Koo Sau*, 'Regenslang', genoemd) een bekend *nahual*-dier. De intieme relatie met een *nahual*-dier, dat eigenlijk een goddelijke macht is, kan ertoe leiden dat charismatische leiders worden opgevat als een manifestatie (*ixiptla*) van een bepaalde god, een 'mens-god'. In de iconografie krijgen zulke mensen de attributen van de godheid in kwestie.

De vorst wordt vaak geïdentificeerd met de god die bij het betrokken volk als de belangrijkste gold of die de macht van zijn dynastie symboliseerde. Een bekend voorbeeld van deze wijze van uitbeelding is het Azteekse monument dat bekend staat als de Steen van Tizoc (thans een pronkstuk van het Museo Nacional de Antropología in Mexico-Stad). Het gaat om een grote ronde offersteen, met een daaromheen lopend reliëf. De Azteekse heerser, geïdentificeerd met de god Tezcatlipoca ('Ro-

kende Spiegel'), onderwerpt een reeks van vorsten, gekleed als de beschermgoden van de betrokken staatjes. Zo worden de overwinningen van de Azteken weergegeven als persoonlijke triomfen van de heerser en, in religieuze zin, als het zegevieren van de door hen vereerde oppergod over de goden van andere vorstendommen.

Het is consistent met deze opvatting dat het verbranden van de hoofdtempel één van de centrale handelingen bij een verovering van een stad of vorstendom was. In de Azteekse beeldkronieken (zoals de *Codex Mendoza*) werden veroveringen dan ook geregistreerd door het teken voor de naam van de betrokken stad te verbinden met een brandende en instortende tempel. De Mixteken gaven in hun beeldhandschriften de veroveringen weer door een door de veroveraar met het slingerhout (*atlatl*) weggeslingerde pijl of spies die de stad doorboort, conform de Mixteekse uitdrukking voor 'veroveren': *yochihi-nduvua-ñuhu-ñaha-ndi*, 'ik plaats een pijl in iemands land'.

Het begrip 'strijd' zelf werd in verschillende Mesoamerikaanse talen weergegeven door een hendiadys die refereerde aan de wapens (Azteeks: *mitl chimalli*, 'pijl en schild'; Mixteeks: *nduvua ñuhu*, 'pijl en vuur'). Bij de Mixteken was het 'hebben van lans en schild' (*ninihi tatnu ninihi yusa*) een uitdrukking voor een 'buitengewoon dapper man'. Metaforisch werd de confrontatie wel omschreven als 'water en vuur' (Azteeks: *atl tlachinolli*; Mixteeks: *nduta ndecu*). De uitbeelding van deze laatste hendiadys – een waterstroom met vlammen – werd tot het symbool voor oorlog in de beeldhandschriften en op monumenten. Het wordt geassocieerd met de zonnegod en we zien het bijvoorbeeld in de snavel van de adelaar, het *nahual*-dier dat, tronend op de steencactus (de naam-hiëroglief van Tenochtitlan), het nationale embleem van de Azteken vormde: dapperheid en strijd.

Zoals de beschrijving van de lans van Tecum Umam in het openingscitaat al suggereert, konden de wapens magische kracht hebben. Dit gold in eerste instantie voor de wapens van de goden zelf. Huitzilopochtli's werpspies was een vuurslang. De stralen van de Zonnegod en de Venusgod waren pijlen of werpspiesen, die bijzondere invloed op de mensheid hadden. Met name het weer zichtbaar worden van Venus (na de heliakische conjuncties) was zeer gevreesd: afhankelijk van de dagen waarop dit geschiedde trof zijn pijl (slechte invloed) de Maisgod (de vruchtbaarheid), de troon (de heerschappij van de vorst), de jaguar of de wapenbundel (de dappere krijgers).

De kracht van de wapens en het succes van de *nahuales* hingen af van de invloed van de goden. De dag voor een veldslag of militaire expeditie werd dan ook bepaald aan de hand van de

religieuze kalenderboeken, waarin de symbolische aspecten en voorspellende waarden van de verschillende dagen en perioden stonden opgetekend.

Anderzijds werd gekeken naar de sterrenstanden: met name de positie van de planeet Venus speelde een rol. De veldslag, ver-
eeuwigd in de fresco's van de Maya-stad Bonampak, vond plaats op 2 augustus 792 n.Chr., toen Venus voor de zon stond en onzichtbaar was. De vorst van Bonampak, Chaan Muan, geholpen door bondgenoten uit Yaxchilan, de stad van zijn echtgenote, wordt voorgesteld als held, die persoonlijk aan de strijd deelneemt, en vervolgens als zegevierende overwinnaar, met aan zijn voet de krijgsgevangenen, die, in een offerhandeling, het bloed van hun vingers laten druipen. Dat was enkele dagen later, op 6 augustus, toen Venus weer voor het eerst zichtbaar werd als morgenster, en de zon de hoogste stand aan de hemel bereikte (de zenitpassage). Op het fresco worden in de hemel bovendien de constellaties Parende Peccari's (Gemini) en Schildpad (Orion) afgebeeld.

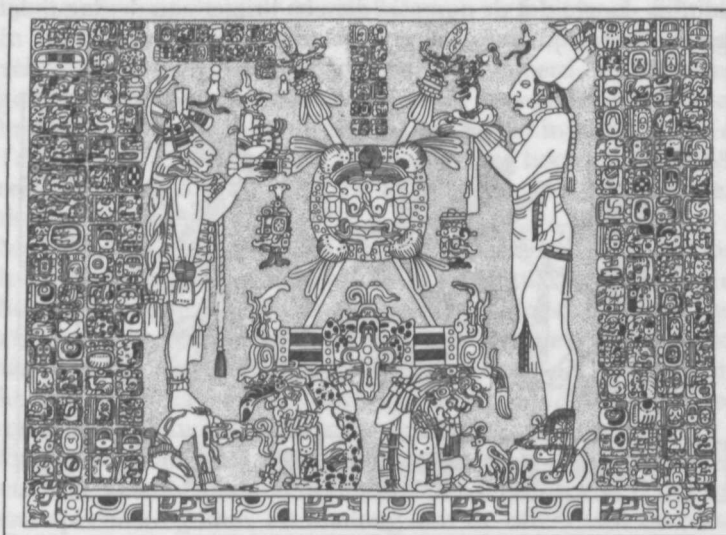
De vervaardiging van wapens werd met ritueel omgeven. Zo maakten de Azteken hun nieuwe pijlen tijdens het Quechollif-
feest, gewijd aan de jachtgod Mixcoatl ('Wolken slang'), in de voorhof van de Tempel van de Huitzilopochtli, hun stamgod, tevens geassocieerd met de zon en de oorlog. In dezelfde tempel bevond zich een arsenaal van schilden en met lavaglas ingelegde houten 'zwaarden', pijlen en bogen, lansen, slingers en slingerstenen, alsmede allerlei in de strijd gebruikte kleding en uitrustingsstukken.

Codex Selden, blz. 8: mensenoffer aan de ñuhu van de wapens.

De wapens – op wier succes de heerschappij van de vorsten was gebaseerd – konden tot cultusobject worden. Zo zien we in de Mixteekse *Codex Selden* een mensenoffer gebracht worden aan de ñuhu (god) van de wapens – gecombineerd met de Heilige Bundel van de dynastie en de Staf die het gezag symboli-

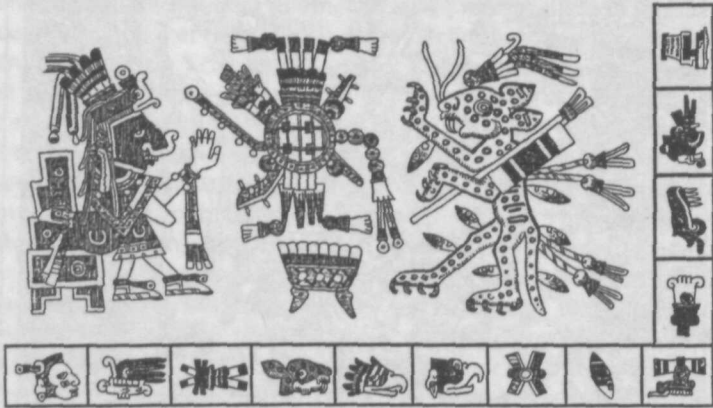
seert. In de Maya stad Palenque is de vorst Chan Bahlum vereeuwigd op het reliëftablet van de Tempel van de Zon, terwijl hij, ter gelegenheid van zijn troonsbestijging in 690 n.Chr., een vergoddelijkt schild met twee gekruiste magische lansen vereert, samen met zijn gestorven vader.

Tablet van de Tempel van de Zon: een vergoddelijkt schild met gekruiste lansen als centraal element in de ceremonie. Rechts heft Chan Bahlum een geopende Heilige Bundel met de godheid van de koninklijke macht (de zogenoemde 'God K') naar de wapenbundel op, terwijl zijn vader (links) het eveneens als levend, goddelijk wezen uitgebeelde begrip 'vuursteen-schild' (*tok pakal*), de dapperheid en het succes in de strijd, aanreikt.

In het waardenstelsel van de Azteken speelde de strijd een centrale rol. Vanaf de geboorte werd een jongen voorbereid op de oorlog en op de mogelijkheid te sneuvelen of geofferd te worden. De vroedvrouw droogde de navelstreng om die op een slagveld te begraven, en zij plaatste schild en pijlen voor de baby, als ideaal om voor ogen te houden. Aan de hand van de geboortedag werd vastgesteld of het kind voorbestemd was om een goed en succesvol krijger te worden. Deze lotsbestemming stond in de kalenderboeken uitgedrukt middels een kostbaar koord van jade (de navelstreng), verbonden met een wapenbundel, bestaande uit een schild, een slingerhout (*atlatl*) met pijlen en een werpknops. De dertiendaagse periode die begint met de dag 1 Aap stond onder de hoede van de godheid van

de alcoholische drank (*pulque*). Voor deze godheid werden een adelaar en/of een jaguar afgebeeld met een offervantje, ten teken dat degenen die in deze periode geboren werden dappere mannen zouden zijn, maar uiteindelijk in de strijd door hun tegenstanders gevangengenomen en – zoals gebruikelijk – geofferd zouden worden. De associatie met *pulque* ligt waarschijnlijk daarin dat de agressie die een krijger aan de dag moet leggen in de strijd, vergeleken werd met dronkenschap.

Codex Borgia, blz. 70. De voorspelling voor de dertiendaagse periode 1 Aap: voor een vrouwelijke pulquegod staan een wapenbundel met kostbaar koord en een jaguar met offervantjes.

De oorlog was niet alleen een confrontatie tussen mensen maar ook tussen goddelijke krachten, gerepresenteerd door aan hen gewijde kampioenen. Volgde een nederlaag, dan moesten deze door middel van rituelen en beschildering op een kosmisch plan gesitueerde krijgers en aanvoerders ook op ceremoniële wijze uitgeschakeld worden. De heldendaad bij uitstek was het gevangen nemen van de tegenstander, hem mee te voeren naar de eigen stad om hem daar aan de beschermgod van de gemeenschap te offeren. Vanwege het spectaculaire en dramatische karakter van dit ritueel, heeft het in Mesoamerika gebruikelijke mensenoffer altijd zeer tot de verbeelding van onderzoekers en het geïnteresseerde publiek gesproken. De eerste Spaanse soldaten die ermee geconfronteerd werden, hebben het in de meest macabere en sensationele termen afgeschilderd: na voorbereidende rituelen werd de krijgsgevangene de tempelpiramide opgeleid, en, boven aangekomen, door vier priesters vastgegrepen en over een altaar uitgestrekt; dan sneed een vijfde priester met een mes van lavaglas of vuursteen hem de borst open, en rukte het hart eruit.

De kolonisatoren beklemtuonden dit als een wrede en onmenselijke handeling, typerend voor inferieure en heidense lieden, om zodoende hun eigen verovering – hoe gewelddadig en wreed ook uitgevoerd – te legitimeren. Met eenzelfde doel – het onderstrepen van de noodzaak tot kerstening – beschreven de later gearriveerde monniken het mensenoffer als onomstotelijk bewijs voor de invloed van Satan op de Indiaanse culturen. In dit kader werden de getallen van de bij de mensenoffers omgebrachte gevangenen steeds verder opgevoerd, en tot onmogelijke proporties opgeblazen: zo geven verschillende koloniale bronnen als het getal van geofferden bij de inwijding van de Tempel van Huitzilopochtli in de Azteekse hoofdstad, in 1487, respectievelijk 20.000, 72.344 en zelfs 80.000 man, hetgeen praktisch onuitvoerbaar was.

Moderne onderzoekers, werkend in de denkrant van het cultuur-relativisme, zijn soms tot het andere uiterste vervallen en hebben getracht het fenomeen weg te redeneren. Sommigen zien het mensenoffer als een vorm van mystiek (de geofferde werd immers één met de godheid), anderen als een utilitaire handeling gericht op het verkrijgen van proteïnen (het vlees der geofferden werd immers opgegeten).

Het mensenoffer is veeleer te begrijpen als een ceremoniële executie van de gevangen kampioenen, conform hun wijding aan specifieke goden, en analoog aan de offers van de eerste vruchten des velds en de harten van bij de jacht verschalkte dieren. Het ideologisch kader was het Mesoamerikaanse concept van wederkerigheid: zoals de goden zich offeren voor de mensen (de mais-god wordt bij de oogst 'onthoofd' en daarna opgegeten), dienen de mensen ook offers te brengen aan de goden. Bloed werd gezien als een levendragend en levengevend vocht, dat de goden voedde en energie gaf, en bijvoorbeeld de beweging van de zon mogelijk maakte.

Naast de boven beschreven vorm van mensenoffer waren er ook andere ceremoniële vormen om de gevangen tegenstander ter dood te brengen: door hem, vastgebonden aan een grote steen, met stokjes te laten strijden tegen gewapende krijgers, of door hem op een rek te binden en met pijlen te doorboren. Veelal werd het slachtoffer door middel van een uitvoerige versiering en tooi aan een godheid gewijd.

Naarmate het Azteekse imperium steeds meer expandeerde, steeds meer oorlogen voerde en opstanden neersloeg, waren er ook steeds meer krijgsgevangenen die ritueel gedood dienden te worden. Bovendien werden er 'bloemenoorlogen' (*xochiyaoyotl*) gevoerd, niet gericht op territoriale winst, maar fungerend als training van de eigen krijgers en bedoeld om krijgsgevangenen te maken om de noodzakelijke mensenoffers te kunnen brengen.

Over het algemeen aanvaardden de slachtoffers hun lot overeenkomstig de erecode van verslagen soldaten: met waardigheid, zonder zich te verzetten of droefheid te tonen. Vaak werd hun ook een hallucinogene drank toegediend, bereid met het bloed dat afgewassen was van de bij vorige mensenoffers gebruikte messen. Een glorieuze bestemming wachtte de geofferden na hun dood: hun zielen zouden iedere morgen de Zonnegod gaan vergezellen bij zijn tocht naar het hoogste punt aan de hemel en vervolgens als kolibries de nektar uit bloemen drinken. Op deze mogelijke uitverkiezing werd de jongen al vanaf het moment van zijn geboorte voorbereid, door de vroedvrouw die hem als volgt toesprak:

Weet dat je huis niet hier is; je bent een adelaar, een jaguar ...,
de slang en de vogel van Hem die nabij en rondom ons is ...
Je bent uitgezonden naar het heilige water, het vuur (de strijd).
Heilig water en vuur is waarmee je je verdienstelijk maakt, je plicht.
Je zult voedsel en drank geven aan de Zon en de Heer van de Aarde.
Je werkelijk thuis is het Huis van de Zon ...
Wellicht verwerf je het privilege van de dood door het mes van obsidiaan,
de bloem van de dood door het mes van obsidiaan.
(Sahagún, Boek VI, hfdst. 31).

Met de Spaanse kolonisatie verdwenen de Indianen naar de marge van de samenleving, als een verarmde, gereduceerde en gediscrimineerde groep, die zich te schikken had naar vreemde overheersers. De positie van hun leiders veranderde drastisch. Een groot deel van de adel werd – na overgang tot het christendom – opgenomen in de feodale structuur van het Spaanse rijk, met behoud van enige privileges, in ruil voor een loyale rol in de *indirect rule*. De inheemse priesters, medici en dergelijke verloren hun status en werden tot de huidige traditionele dorpsgenezers (*curanderos*). De inheemse religie verbond zich met het christendom tot een nieuw syncretistisch geheel, dat veel van de oude concepten en inzichten bewaard heeft. De oude goden werden gelijkgesteld aan de christelijke heiligen: zo werd, curieus genoeg, de Santiago van de *conquistadores* een manifestatie van de voorkoloniale Indiaanse oorlogsgod.